

SÖZLÜ TARİH ATÖLYESİ V

S: Sözlü tarihin bireysellik ve toplumsallıkla ilişkisi nedir?

Toplum-birey ilişkisi üzerine bir soru vardı. Bence insanların sözlü tarihi bu kadar sevmesini sağlayan, hepimizin çok istediği şeyi, toplumla bireyin tam çakıştığı noktayı bize sunması. Bir yandan büyük resmi, yani politik ve sosyolojik açıdan toplumu görmek istiyoruz, bu bağlam olmadan bireyin anlamı yok; ama bunun içinde bir de bütün bu homojenleştiren dünyaya rağmen o bireyin “Hayır, farklı olacağım” demesi ve bunların birbiriyle nasıl çakıştığı, nasıl tartıştığı, kavga ettiği önemli. Gülfem İren örneğinde olduğu gibi, ulusal tarihle bireyin hem aynı olup hem farklı olması söz konusu. Bu açıdan sözlü tarihi en çok edebiyata benzetiyorum; çünkü bir Dostoyevski’yi okuduğunuzda, diyelim *Suç ve Ceza*’daki bireyin o toplumun bağlamı içinde nasıl şekillendirilip ondan sonra nasıl hareket ettiğini inanılmaz bir şekilde görüyorsunuz. Sözlü tarihte kişiye “Neden?” sorusunu sormanız, toplum içinde birey resmi çizmenize yardımcı olur, ama bunun için sizin ev ödevinizi yapıp o makro konteksti kullanmanız gerekli; yani “Ben gittim, sözlü tarih görüşmesi yaptım, bitti” gibi bir bakış doğru değil. Ben Gülfem İren’in anlatısını anlamak için Türk ve Yunan ulusal tarihiyle o dönemin İzmir’ini bir araya getirmek ve onları birbiriyle konuşturmak zorundaydım. Sözlü tarih transkripsiyonla bitmiyor. Transkripsiyon o bağlamla bir araya gelip harmanlandığı vakit ortaya yeni bir şey çıkıyor; o yeni şeyi çıkaran da sizsiniz.

Sözlü Tarih eğitim sisteminde nasıl kullanılabilir?

Sözlü tarihin kurumsallaştığı ülkelere baktığımızda ortaöğretimde bu yöntemin çok yaygın kullanıldığını gözlemliyoruz. Öğrencilerin tarihi sevmesini, tarihe farklı bir şekilde bakmasını sağlamak gerçekten çok önemli. Ben üniversitede de bunu görüyorum. Öğrencilerin sınıftan çıkması gerek; sınıfta oturmak çok sıkıcı. Sözlü tarih öğrencilerin sınıftan çıkıp toplumla buluşmasını ve aktif olmalarını sağlıyor. Bir şey yapıyor, bir yere gidiyorlar. Bir çeşit aktivizm bu; toplum üzerine düşünmelerini sağlıyor. Kendilerinden çıkıp başka bir yere, belki de başka bir dünyanın içine gidiyorlar. Sözlü tarih bu açıdan çok fazla kullanılıyor, hatta sözlü tarih eğitimlerinin büyük çoğunluğu öğretmenleri kapsıyor.

Şu anda Kıbrıs’ta danışmanlığını yaptığım enteresan bir proje var; bu projeyi Türkiye’de tanıtmak istiyoruz. Sözlü tarih konusunda Kıbrıs, Türkiye’nin önünde. Onların ayrıca sendikaları var. Kıbrıslı sendikalı ortaöğretim öğretmenleri bütün Kuzey Kıbrıs’taki okullarda bir sözlü tarih projesi başlattı. Okullardaki bütün öğretmenler sözlü tarih eğitimi aldı. Kıbrıs çok travmatik bir savaş yaşadı ve özellikle Kıbrıslı Türklere, diğer Türklere olduğu gibi tarihi unutturdular. Rumlar tarihi hep hatırlamaya çalışırken Türkler hep unutturmaya çalıştı

kendine. Türkiye’de sözlü tarihin tarihini konuşma şansımız olursa bunu konuşacağız. Biz niye unutan bir toplumuz? Kıbrıs’ta öğretmenler kendi öğrencilerine eğitim ve kayıt cihazı verdi; çünkü biz erişkin olarak Kıbrıs’ın köylerine gitsek ve “Amca, teyze, anlat” desek anlatmayacaklar. Travmatize bir toplum var ortada ve yaşadıkları travmaları anlatmak istemiyorlar; ama kendi torunu geldiği vakit bazı şeyler değişebiliyor. Şimdi birtakım deneyler yapıyoruz. Ergenlik çağındaki çocuklar dedelerine ve ninelerine –kendi dedeleri ve nineleri olmayabilir– gidiyor. Arada bir kuşak var. Bu gençler yaşamadıkları bir zamanı, yani Rumlarla Türklerin birlikte yaşadığı ve artık olmayan bir Kıbrıs’ı yaşlılara anlattırma çabası içerisine girdi. Proje henüz bitmemiş olmakla beraber, çok enteresan sonuçlar çıkıyor. Kısacası, eğitimde çok güzel bir şekilde kullanılabilir sözlü tarih.

S: Resmi tarih-gayri resmi tarih kutuplaşması içinde sözlü tarih kurtarıcı olarak görülüyor; bu, tehlikeli bir durum değil midir?Aslında resmi tarih ve arşivle ilgili müdahaleyle biraz bağlantılı ve tartışılması gereken bir konu bu. Tarihimiz nedir; tarih nedir? Tarihimizi biliyor muyuz? Tarihçilere güveniyor muyuz? Milli tarih nedir? Tarih sadece milli tarih midir? Burada tarih derken büyük “T”yi kullanıyoruz; sözlü tarihten bahsetmiyoruz. Her ne kadar arşivlerimiz tam anlamıyla kapalı değilse ve arşivlerimizde çalışan bol miktarda tarihçimiz varsa da tarihle ilgili bir takıntımız ve sorunumuz olmadığını söylemek zor; bunu tarihçilerin kendileri de söylüyor, en azından bazıları...

Tarihçi olmayan bir sosyolog, Meltem Ahıska bu konuda enteresan şeyler yazdı. Gözlemi şuydu: Osmanlı döneminde arşivler çok önemliydi, çok iyi saklanıyordu belgeler, ciddi bir sistem kurulmuştu; fakat Türkiye Cumhuriyeti’nin değişik kurumlarına baktığımız vakit, bu kurumların kendi tarihleriyle ilgili belgeleri pek fazla önemsemediğini, çok fazla arşiv yaratmadıklarını gördük. Meltem Ahıska radyo üzerine bir çalışma yaptı: Türkiye’de Radyonun Tarihi. Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu’na sorduğunda, 1940’lardaki kayıtların mevcut olmadığını öğrendi; inanılması zor bir durum bu. Ben bunu Tarih Vakfı’nda yaşadım. Cumhuriyeti hatırlayan kuşakla ilgili bir proje vardı. TRT’de de *Cumhuriyete Kanat Gerenler* adlı programda Cumhuriyet kuşağından önemli kişilerle görüşmeler yapılıyor, bunlar televizyondan kısa kısa belgesel olarak gösteriliyordu. TRT’ye gidip bu konuda bilgi aldığım vakit hayret içinde öğrendim ki, örneğin çok önemli bir öğretmenle gidip üç saat konuşuyorsunuz, metni edit ediyorsunuz, yirmi dakikalık bir belgesel olarak televizyonda gösteriyorsunuz, kalan kayıt siliniyor ve bu normal! Seksen sene böyle gitmiş. Meltem Ahıska oksidentalizm teorisini kullanarak bu konuda enteresan yazılar yazdı ve bu konuyu ciddi bir

şekilde düşünmek gerektiğini, bunun Doğululara ait bir yöntem olduğunu, “Dolapta yer yoktu, evvelki müdürün yaptıklarını attım” gibi cümlelerle karşılaştığını dile getirdi.

KATILIMCI

Bunun ekonomik bir nedeni de var; silip yeniden kayıt yapıyorlar...

LEYLA NEYZİ

Bu sadece işin aysbergi. Haklısınız, bütün bunlar ekonomik. “Evvelki müdür iyi yapmadı, ben daha iyi yaparım” cümlesinin altında çok daha komplike bir sorun yatıyor, o da bizim geçmişle ilişkimizdeki ciddi travmamız. Bu uzun bir tartışma konusu. Ben tarihçi değilim. ama bu durumda resmi tarih nedir? Bir çeşit anlatımız var; bize anlatılan bir masal, tarih dediğimiz ve şimdi sorguladığımız. Bu anlatılan masalla insanların gerçekten tecrübe ettikleri, yaşanmışlıkları ve belgelerin kendileri arasındaki ilişki ise çok karmaşık. “Tarihi biliyoruz, bir alternatif geliştireceğiz” diyemeyiz, ama “Resmi tarih yoktur” da diyemeyiz. Hepimiz bunun altında ezildik. Hepimiz tarihten nefret etmedik mi okulda? Ben tarih dersinden kaçan bir öğrenciydim hep. Tarihi başka bir tarihle değiştirmek zorundayız, ama bunu yaparken belgesel tarihi tamamen yok saymak doğru değil; o belgeleri de kullanmalıyız. Kendi sorularımızın cevaplarını orada da arayacağız.

S: Sözlü tarihçinin konumu araştırmayı nasıl etkiler?

Özneyle farklı kişilerin konuşması antropoloji alanında çok enteresan tartışmalar yarattı. Antropologlar genelde bireyci insanlardır; her biri dünyanın bir köşesinde bir köy bulup o köye çöküp, otuz sene oradaki insanları çalışıp başkasını sokmazlar. Antropolog Margaret Mead çok meşhur olmuş, birçok konuda yazılar yazmıştı ve onun da kendi alanı vardı, belli yerlerde çalışıyordu. Otuz-kırk sene sonra bir sonraki kuşaktan bir antropolog Margaret Mead’in köyüne gitti çalışmak üzere. Mead’nin tezini çürütme çabasında bulundu.

Kim olduğunuz, yaptığınız işi tabii ki etkiler. Ben gidip yörüklerle yaşadım, onlar da “Kim bu?” dedi. Mesela benim için “Bu bir hafta burada dayanmaz” demişler, sonradan söylediler. Bir buçuk sene orada kalmamı beklemiyorlardı. Tabii ki sizin kim olduğunuz her şeyi etkiliyor ve şu da doğru: Siz değil de başka biri bu çalışmayı yapsa farklı olurdu; ama siz

bunu bildiğiniz için zaten bunu materyalinizi işlerken kullanacaksınız. Bu açıdan, sizin bir laboratuvar testi uygulamanız gerekmiyor yaptığınız işe; ama başka başka kişilerle görüşmeniz, başka başka insanların sizin ilgilendiğiniz konuyla ilgili nasıl çalıştığına bakmanız gerekli. Sözlü tarih projelerinde ekip çalışmaları da çok faydalı; bir projede bir grup, bir ağ olarak birçok insanın birlikte çalışması çok güzel. O zaman sürekli olarak bir geri bildirim alıyorsunuz, yöntem üzerine tartışmalar yapma şansınız oluyor. Örneğin yaptığınız görüşmenin transkripsiyonunu başka biri okuyup size geri bildirim verebilir veya aynı şeyi siz başkası için yaparsınız. Bu şekilde malzeme üretilme ve işlenme sürecinde dolaşıma girer, yaptığınız işi kontrol etme şansınız doğar.

S: Kendimize yakın olan kişilerle görüşmeli miyiz?

Genel ve ideal olarak konuşursak önerim şu: Ne çok yakın, ne çok uzak. Özellikle Türkiye’de kamusal alanda bazı çekincelerin olduğunu, insanların tanımadıkları insanlarla çok rahat konuşmayacağını bildiğimiz için, genelde görüşme seçerken arada bir aracı olması güven ilişkisi oluşturmak için ideal; ne çok çok yakınınız ne de tamamen tanımadığınız bir insan olmalı bu. Aradaki insan köprüyü kuracak ve görüşeceğiniz kişiye “Bu insana güvenebilirsiniz” diyecek. Bu bizim klasik ilişki kurma yöntemimiz. Bunu öneriyoruz, ama tabii ki burada bir parantez var. Aile tarihinizi yapıyorsanız tabii ki teyzenizle, anneannenizle görüşmek isteyebilirsiniz, ama şunu bileceksiniz: Orada subjektivite normal bir sözlü tarih ilişkisinden daha yoğun bir şekilde distorsiyonlar oluşturur, çünkü zaten mevcut bir ilişkiniz olduğu için klasik bir sözlü tarih görüşmesi ilişkisi kurmanız zordur.

S: Sözlü tarih görüşmeleri illa yaşlılarla mı yapılmalı?

Sözlü tarih yaparken ne kadar geriye gidebiliriz? “Yüz yaşında insanlarla konuşalım” gibi bir düşünce var ve ilk sözlü tarih çalışmaları bu şekilde arşivler oluşturmak için yapılmıştı. Bu gruptaki insanları kaybolmadan yakalamak tabii ki önemli bugünün Türkiye’ sinde de. Diyelim 1920’leri ve 1930’ları yaşamış insanları şimdi kaybettik veya Osmanlı’nın son dönemini kaybettik. Ben on beş sene evvel Osmanlı’nın son dönemini ve Cumhuriyet’e geçişi hatırlayan insanlarla konuştum, ama o jenerasyon bitti gibi. Bu açıdan bir arşiv hissiyatıyla yaşlılara yönelmek doğal. Söylemek istediğim, sözlü tarihin sadece bu olmadığı. Bellek çalışmaları alanı bugün güncel olana daha çok yönelmeye başladığı için, daha yeni olayları hemen çalışmaya başlıyor; bu gerçekten enteresan.

11 Eylül'den sonra Columbia Üniversitesi neredeyse ertesini gün bu konuda bir sözlü tarih projesi başlattı. Tabii ki Amerika'nın bu olaya tepkisiyle de ilgiliydi bu çalışma. Mesela kimin öldüğü kaldığı belli olmadan anma törenleri yaptılar. Bellek çalışmaları ve sözlü tarih çalışmaları yapan insanlar bunun üzerine yazdı. Bu bayağı politik bir durumdu; daha insanlar enkazdan çıkarılmadan Amerika savaş ölüleri gibi bu insanları anmaya başladı. Artık zaman o kadar hızlı ilerliyor, her şey o kadar çabuk değişiyor ki, dünü hemen araştırmaya başlıyoruz. Bu yüzden de sözlü tarihin alanı epeyce genişledi. Sadece çok eski tarihleri veya seksen yaşındaki insanları değil, gençlerin geçmişi nasıl kurguladığı, nasıl düşündüğü konusunu da sözlü tarih alanı olarak görebiliriz. Mesela ben gençlerle yeni bir proje yapmak istiyorum. Çok enteresan bir alan olduğunu düşünüyorum: Yaşamadığımız bir dönemi ne üzerinden ve nasıl kurguluyoruz? Bu da bence daha farklı bir soru sorduruyor.

KATILIMCI

Bugün yetmiş-seksen yaşlarında olan kuşak kendisinin görmediği ama bir önceki kuşağın gördüklerini anlatabiliyor. Onlar, özellikle kırsalda bugünkü gibi televizyon-inernet olmadığı için sözlü geleneğin hâlâ yaşadığı bir dönemde çocukluklarını yaşadı. Mesela ben 1915'e ilişkin bir araştırma yapmak istediğim zaman bugün seksen yaşındaki bir insanın annesinden bunları dinlediğini biliyorum. Hâlâ 1915'i anlatan şiirler, köylerin yakılmasıyla ilgili ağıtlar var; bunlar o insanın hafızasında hâlâ çok canlı. Bu da bir sözlü tarih çalışması olabilir mi?

LEYLA NEYZİ

Kesinlikle. Sözlü tarih yapmaya başladıkça tarihsel hafızanın ne kadar uzun olduğunu ve kuşaklar üzerinden ne kadar geçtiğini görüyorsunuz. Siz bir insana hayatını anlattırdığınızı zannederken, dediğiniz gibi birdenbire üç kuşağı dinlemeye başlıyorsunuz; ama kendi deneyimlediğimi anlatmama annemin bana anlattığını aktarmam arasında fark olmadığını da söyleyemeyiz. O farkın da ne olduğunu gözetmemiz gerekiyor, çünkü anlatılan zaman ve bağlam değişik. Bence bu çok enteresan bir konu, çünkü bazı şeyleri seçiyoruz, bazı şeyleri seçmiyoruz. Mesela şöyle bir soru sorulabilir: Daha travmatik olan olaylar daha mı çok hatırlanıyor? Sıradan hayat unutuluyor mu?

S: Sansür ve otosansür konusunda ne düşünüyorsunuz?

Evet, sansür gibi bir ironi de var: Bir yandan travmatik olaylar unutulurken diğeryandan bazı yerlerde hatırlanıyor. Travmayla ilgili enteresan bir şey daha söyleyeyim; bu zor konuları insanlara direkt sorduğunuzda genelde sessizlikle karşılaşıyorsunuz. Onun için, hep arka kapıdan girmeniz gerekebilir. Çok ilgisiz gözükeneşeyler, mesela bir masal veya bir deyimden ya da bir yemeğinin nasıl yapıldığından diyelim bir azınlık hikâyesi çıkıyor Ermenilere ilişkin. Sadece yemekle ilgilidir konuşma, ama siz o arka kapıyı kullanıp, direkt sormaktan kaçındığımız konuya girebilirsiniz. Bu açılardan *postmemory* dediğimiz şey çok faydalı.

S: Sözlü tarih geçmişe yönelik bir anlatımdan çok bugünün etkilerini, toplumsal şartlanmalarını araştıran bir yöntem mi?a.

Evet, bu çok önemli bir nokta. Aslında çoğu insan sözlü tarihe birinci söylediğiniz cepheden bakıyordu. Bu biraz farklı bir bakış oldu. Ben “ikisi de” diyorum; yani sözlü tarih hem geçmiş, hem bugünü çalışan bir alan, çünkü ikisi birbirinden ayıramıyor ve birbiriyle ilintili. Bir örnek vereyim: Diyelim ben Dersim 1938’le ilgileniyorum ve o olay resmi tarihte sessizleştirilmiş. Dersim 38’in tanıklarıyla konuşmam çok önemli; çünkü bir teyze belli bir tarihte, belli bir mekânda, belli bir şeyin olduğunu anlattırsa o bir tanıklıktır ve bir boşluğu doldurur. Bunun adı “tarih”tir.

Türkiye’de böyle olaylar çok, fakat işin ikinci tarafı var. Biri bana anlattı, dinledim. Acaba o olay o şekilde mi, başka şekilde mi olmuş? Bu uzun bir hikâye. Arşivde ne varsa karşılaştıracam, teyzenin başka arkadaşı teyzelerle konuşacağım; onların aynı olayı nasıl anlattığına bakacağım. Bütün bunlar başlı başına tarihsel çalışma. Başka bir şey daha beni ilgilendiriyor; o teyze 1938’le ilgili bana anlattığı olayı bugün niye böyle anlatıyor veya anlatma biçimi, öğeleri, içeriği bugünün Türkiye’inde Dersim 38’in anlamı hakkında ne söylüyor? Bunların ikisi de bizim alanımıza giriyor; ikisini birlikte çalışmalıyız.

S: Bir kurum tarihi araştırması yapmayı düşünüyorum. Kaç kişiyle görüşmeliyim, bir sayı sınırı koymalı mıyım?

Kurum tarihi başlı başına sözlü tarihin bir alanı, aile tarihi ya da mahalle tarihi gibi. Bu çalışmanın niye önemli olduğunu düşündüğünüzden başlamak, bunun tartışmasını kendinizle

yapmak sizi başlangıç noktası kişilere götürecektir. Tabii ki kurumun başını çekmiş kişilerden başlamak bir yol. Bir de şu var: Genelde insanlar bizi insanlara götürür. Hele böyle bir durumda zaten birbiriyle ilintili, ağ içinde olan insanlardan bahsediyorsunuz. Bir insandan ötekine gideceksiniz, ama mesela okurumun bütün renklerini, bütün farklılıklarını düşünüp o alanlardan kişileri örnekleyebilirim. Bir açıdan birçok insanla görüşmek tabii ki önemli, özellikle kurum tarihi gibi bir şey yaptığımız vakit. Fakat genişlikle derinlik arasında bir denge sağlamak gerekli.

Şunu söylemek istiyorum: Anlatıcıdan anlatıcıya bilgi, birikim, deneyim, kişilik, anlatabilme farklılıkları var. Herkes yaşamıştır, ama herkes anlatamaz. İyi bir anlatıcıya ulaştığımızda o anlatıcıyı maksimum kullanıp derinliğe inebilmek için iki üç görüşme yapmak gerekebilir. Yüzeysel olarak yüz kişiyle görüşmek yerine, daha az kişiyle daha derinlemesine görüşmeyi tercih edebilirsiniz.

S: Arşivler bildiğimiz büyük hadiselerle bakıyor, bilmediğimiz nice küçük, tarihten silinmiş olayı dışlıyor. Dolayısıyla sözlü tarihin önündeki en büyük engel olduğu söylenebilir mi?

Evet, söylediğiniz şey çok önemli. Siz arşivden bakıyorsunuz, biz sokaktan bakıyoruz. Sokaktan bakınca biraz daha farklı bir resimle karşılaşıyorsunuz. Dediğiniz destek bize gelmiyor. Daha demokratik ülkelerde, örneğin İngiltere’de soyağacınızı öğrenmek için British Museum’a gittiğinizde atalarınızın mallarını mülklerini, her şeylerini bulup bunlara bakabiliyorsunuz. Biz kendi dedelerimizin mallarına mülklerine bile bakamıyoruz. Organize değil bu işler, destek yok, haklısınız, karanlık alanlar var; ama sokağın da acayip bir gücü var aslında. Çok şey biliyoruz. “Sözlü gelenek” dediğimiz müthiş bir oral kültürümüz, şarkılarımız, türkülerimiz, deyimlerimiz, mitlerimiz mevcut. Biz aslında unutturulmaya çalışılan her şeyi sürekli yeniden yeniden üretip çarpıyoruz.

KATILIMCI

Örneğin bir kabadayı var bugün, müthiş bir adam, Çakıcı Ali Efe’nin muadili, fakat biz bilmiyoruz. Emniyet arşivine girsek öğreneceğiz.

LEYLA NEYZİ

Öyle ama, siz herhangi bir kasabanın kahvesine gidip oturursanız birçok şey öğrenebilirsiniz. O kahveye kimse oturmuyor, sokakta yeterince çalışmıyoruz. Toplum bilimlerimizin esas sorunu üniversiteden çıkmamaları. Gidip sokakta takılırsak, size garanti vereyim (Ben yaptım, kadınlarla takılıyorum) hangi mahallenin bir kabadayısı olduğunu bilmek o kadar zor değildir. Bir mahallede en iyi hikâyeyi kim anlatır? Ben yörüklerle yaşarken kadınlar masallar anlatıyordu: Millet cinsiyet değiştirir, kadınlar erkek olur, erkekler kadın; böyle sürreal masallar... Kimse o süt sağan kadınların böyle bir iç dünyası olduğunu düşünemezdi. Orada olduğunuz, ilgilendiğiniz ve dinlediğiniz sürece hem bugünün, hem de geçmişin içinde birçok şeye ulaşabiliriz. Evet, destek yok, haklısınız, ama yine de sahaya çıkmak gerekli.